

Daiva Červokienė

Audrys Antanaitis: „Laikas atgaivinti atsakingumą kalbai“

Audrys Antanaitis. *Arūno Sartanavičiaus nuotr.*

”

Šį rudenį sukako dveji metai, kai lituanistas, buvęs ilgametis radijo žurnalistas, laidų vedėjas, Lietuvos žurnalistų sąjungos narys Audrys Antanaitis vadovauja Valstybinei lietuvių kalbos komisijai. Su juo kalbėjome apie valstybinės kalbos politiką ir ilgalaikę strategiją, žurnalistų kalbą ir galimybes prisidėti prie gimtosios kalbos puoselėjimo.

“

Dažnai sakoma, kokie esame mes, tokia ir kalba. Tad kaip atrodo lietuvių kalbos būklė tapus Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pirmininku?

Iš tiesų dabartinė valstybinės kalbos būklė yra gana normali. Mes niekada anksčiau neturėjome tokios stiprios sistemos, kuri saugotų ir plėtotų kalbą, užtikrintų jos ateitį. Nepriklausomybė savo vaisių davė. Vis dėlto turime nepamiršti, kad visai nusiraminti negalima, nes tam tikrų grėsmių, arba, geriau pavadinčiau, iššūkių, nemažėja.

Tad kokie tie pagrindiniai iššūkiai?

Iššūkis, mano supratimu, yra visiškai natūralus reiškiny, kylantis kiekvienam individui, kiekvienai sistemai kasdien. Vienas iš didžiausių šiandienos iššūkių – globalizacija, kalbų sąveika. Mūsų liūdna patirtis rodo, kad, sąveikaudama su kitomis kalbomis, lietuvių kalba pralaimi, nepaisant to, kad yra archajiška kalba. Mūsų kalbos vartojimo plotas niekada nesiplėtė, tik traukėsi. Jeigu baltiškųjų vietovardžių randama iki pat Uralo, tai dabar net viso Nemuno upės baseino neužimame. Privalome suvokti, kad neturime stipraus kalbinio imuniteto, todėl turime išmokti sugyventi su kitomis kalbomis. Globalizacija mums labai aiškiai pasiūlė anglų kalbą, taip pat šalia jos yra informacinių technologijų kalba. Nebūčiau linkęs jų sutapatinti, nes interneto kalba turi savo dėsnius ir aiškiai apibrėžtą sferą. Mūsų tikslas – rasti šioms kalboms vietą šalia lietuvių kalbos. Nemažai dirbame, kad lietuvių kalba atsirastų interneto erdvėje.

Kitas rūpestis – kalbos prestižas. Turime įsisąmoninti, kad piliečio teisė siejasi su pareiga. Ir mūsų pareiga yra gerbti, saugoti ir puoselėti kalbą. Labai svarbus kalbinis visuomenės švietimas. Turiu galvoje pirmiausia populiariąjį švietimą – per televiziją, radiją, spaudą. Interneto epochoje didžiulį iššūkį patiria ir žiniasklaida. Dažniausiai per skubėjimą randasi labai daug klaidų, ypač interneto portaluose. Žiniasklaida taip pat turi pasistengti susidoroti su šia blogybe, nes būtent kalba yra žurnalistų darbo įrankis, jie nori nenori formuoja skaitytojų kalbos jausmą. Pastebime pavojingas tendencijas ir mokslo kalboje. Motyvacija mokslo srityje vartoti lietuvių kalbą Lietuvoje taip pat mažėja. Rašant ir publikuojant mokslo darbus nelietuvių kalba, kenčia lietuviškoji terminija ir skurdėja lietuvių mokslo akiratis. Kitaip tariant, dažnai mokslą kuriame kitoms šalims, o ne sau, kalbai tai yra neigiamas reiškiny.

Planuojate parengti ilgalaikę valstybinės kalbos raidos strategiją. Kokie turėtų būti pirmi ir pagrindiniai jos postulatai?

Vien tai, kad kalbai suteiktas valstybinės kalbos statusas, nereiškia, jog jis savaime bus įgyvendintas. Tam reikalinga ilgalaikė valstybinės kalbos strategija, kuri atsakytų į klausimus, kaip gyvensime artimiausius 15, 20 ar 30 metų. Planuojame ekonomiką, švietimo sistemą, kalbos politiką taip pat turime planuoti. Tokias strategijas turi daugelis Europos valstybių, tarp jų lenkai, estai, liuksemburgiečiai, prancūzai. Turi net kazachai ir baltarusiai, o lietuviai – ne... Dabar mes jau sėdame tokios strategijos rengti. Įsivaizduoju, kad pirmas šios strategijos sakiny turėtų būti: „Lietuvių kalba yra

vienintelė valstybinė kalba Lietuvoje.“ Pastaruoju metu susiduriame su dar vienu iššūkiu – kai kas skatina įvesti antrąją valstybinę kalbą. Konstitucijoje įtvirtinta nuostata apie lietuvių kalbą kaip valstybinę kalbą, bet nėra sąvokos „vienintelė“, kadangi Konstitucijos „tėvai“ net negalėjo numatyti, kad kas nors kada nors kalbės apie antrą valstybinę kalbą. Valstybinė kalba todėl ir yra valstybinė, kad su niekuo nekonkuruoja, jai suteiktos visos galimybės ir privilegijos. Norėčiau prisiminti estų šiandien taikomą vadinamąją pozityviają diskriminaciją, kai prigimtinei tautos kalbai visur suteikiamas pirmumas. Norėtume per 2–3 metus parengti ir Seime patvirtinti strategiją, bet ją sukurti nėra lengva, nes trūksta išsamių mokslinių tyrimų apie dabartinę kalbos būklę. Antra, tam kol kas neturime nė cento. Taip jau įprasta, kad, pavyzdžiui, kokiai Vilniaus miesto transporto galimybių studijai išleidžiamos įspūdingos sumos, mes – neturime nieko. Taip pat ir žmogiškųjų išteklių. Negalime nieko pasamdyti, skelbti konkurso. Estai to nesupranta, nes jų vyriausybė skyrė lėšų jau trečiai valstybinės estų kalbos strategijai parengti.

Vyriausybės patvirtintose Valstybinės kalbos politikos gairėse 2018–2022 metais pastebima, kad dabartinė valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklingumo priežiūros sistema nėra veiksminga, neužtikrina priežiūros kokybės ir visuotinio. Ar užtenka Vyriausybės dėmesio?

Dėmesio visada galėtų ir turėtų būti daugiau. Sistema, kaip pradžioje sakiau, yra gera, tačiau tai nėra šios Vyriausybės nuopelnas. Tai atkurtos nepriklausomos Lietuvos pradžios laikotarpio nuopelnas. Po 90-ųjų pirmojo dešimtmečio Lietuvos kūrėjai labai gerai suprato, kas yra valstybinė kalba, ir „sukalė“

labai gerą sistemą. Pradedant Konstitucija atsirado ir Kalbos įstatymas, Komisijos, Inspekcijos įstatymai, Terminų banko įstatymas, įsteigtos kalbos tvarkytojų pareigybės savivaldybėse. Šios kadencijos Seime buvo priimtos kalbos politikos gairės 2018–2022 metams. Seimas laukia ir kitų dokumentų, kuriuos turėtume patvirtinti. Pasigendu labiau išreikštos Vyriausybės politinės valios. Vyriausybė pritaria verslininkų norui vadinti įmones nelietuviškais vardais. Vyriausybė patvirtino kalbos politikos gairių priemonių planą, bet neskyrė papildomai nė vieno cento. Įsivaizduokime, jei pareikštume, kad mums reikia stipresnės kariuomenės, bet pinigų tam nėra. Kur eiti? Pas rėmėjus? Piktos valios nėra, bet dėmesio kalbos dalykams stinga. Šiandien Lietuvoje Vyriausybė, savivaldybės, kitos institucijos mano, kad lietuvių kalbos padėtis yra tokia pat tvirta, kaip ir visų kitų kalbų. Tegul dalyvauja kalbos projektai bendruose konkursuose. O kaip lituanistikai konkuruoti su, tarkim, fizika ar panašiomis europinio masto disciplinomis? Lietuvių kalbos tėvynė yra čia ir ji neturi stiprių draugų kitur. Todėl mums reikėtų sekti estų pavyzdžiu, nebijoti suteikti savo kalbai pirmumo teisę.

Kalbame apie mažėjantį valstybinės kalbos, lituanistikos statusą. Ko tikėtis iš patvirtintos Lietuvių kalbos prestižo stiprinimo programos?

Šiuo atveju esmė ne pinigai, bet pats pripažinimas, kad lietuvių kalbos prestižu reikia susirūpinti. Nors kalbos vartojimo būklė kaip ir normali, pastaruoju metu pastebime prastų tendencijų. Labai stiprėja judėjimas, kurį pavadinčiau „Kalbėk, kaip nori“. Bandoma jaunimui įteigti, kad visos kalbų atmainos ir stiliai, pavyzdžiui, žargonas,

gatvės, namų kalba, yra lygiaverčiai valstybinei kalbai. Kad valstybinės kalbos nereikia mokytis, nes lietuviakalbis ir taip ją moka, nedaro klaidų. Sakyčiau, tai visiškai iškreipta demokratija, ardanti vieną iš valstybingumo atramų. Pabandykime įsivaizduoti bet kurią valstybinę kalbą. Juk ja reikia dokumentus priiminėti, įstatymus, teismų nutartis rašyti! Vadinas, tai turi būti aiški, reglamentuota, taisyklinga kalba.

Kalbos prestižas sumenko ir dėl to, kad nu-stojome švietę visuomenę. Nepriklausomybės atkūrimo aušroje per televiziją, radiją buvo kalbos valandėlių, laidų apie kalbą – dabar nėra. Įsigalėjusi interneto žiniasklaida padėjo užauginti anglų kalbos prestižą. Laikas atgaivinti sąmoningumą kalbai. Pilietis turi pajusti pareigą savo kalbai. Mokyklose turėtų atsirasti pilietiškumo pamokų, skirtų kalbai. Vaikus mokome gramatikos, bet nepasakojame, kodėl mums kalba tokia svarbi. Ir kokia yra mūsų kalbos istorija, nes tai – pamokanti istorija. Juk kalba yra vienintelis dalykas, jungiantis visus pasaulio lietuvius. Kalbos egzaminą mokiniai turėtų laikyti tik iš lietuvių kalbos literatūros. Negali būti taip, kad Kafkos kūryba nepaseno, o Žemaitės paseno. Kad nereikia skaityti Biliūno ar kitų lietuvių autorių, nes jie jau ne tokie vertingi, nieko neišmokys XXI a. lietuviui. Tai užmirškime savo praeitį ir kuo tada gyvensime?.. Tada prilygsime jaučiams, kurie gauna paėsti ir yra patenkinti, kaip sakė Senovės Graikijos filosofai. Bet mes turime gyventi aukštesniais idealais, ir lietuvių kalba yra vienas iš tų idealų. Nespjaudome ant šventųjų paveikslų, tai kodėl spjaudome ant kalbos?..

Ilgai dirbote radijo žurnalistu, laidų vedėju, dabar turite stebėti ir vertinti kolegų kalbą. Ką manote apie žurnalistų

kalbą ir rašytinį žodį bei žurnalistų galimybes talkinti lietuvių kalbai geriau gyvuoti – būti atsparesnei svetimybėms, taisyklingesnei, gyvesnei, turtingesnei?

Čia yra keletas sluoksnių. Vienas jų – kuo galėtų prisidėti redakcijos. Kiekviena galėtų pagalvoti apie kalbos švietimui skirtą skiltį ar laidą. Tai galėtų būti kalbos patarimai, kalbos istorija ar kalbos įdomybės, o gal kartkartėmis diskusijos apie valstybinės kalbos svarbą ir santykį su kitomis kalbomis. Neturime galimybes finansuoti šios veiklos, bet galėtume nors minimaliai prisidėti skelbdami konkursus, viktorinas. Kitas sluoksnis – patys žurnalistai. Jie yra gana laisvi ir kalbos dalykams galėtų skirti daugiau dėmesio negu dabar. Pastaruosius 10–15 metų kalbos tema buvo nutilusi, garsiau girdimi tik judėjimo „Kalbėk, kaip nori“ lyderiai. Žurnalistai kaip tik ir turėtų pagalvoti, kokia kalba kuria savo žurnalistiką ir kokios kalbos norėtų ateityje. Jie turėtų suvokti vykstančius procesus. Jei dabar nėra labai blogai, tai nereikia, kad po 10 metų bus tas pat. Turėtų pamatyti, kad laikmetis kelia iššūkius ne tik mūsų ginkluotei, bet ir mūsų mąstymui, kalbai. Žurnalistų vaidmuo čia ypač svarbus. Kol kas nepastebiu, kad dauguma Lietuvos žurnalistų kūrybiškai žvelgtų į kalbą. Tik vienietinės publikacijos ar laidos, deja. Sistemos nėra ir nėra žurnalistų, besidominčių išskirtinai kalbos objektu taip, kaip sportu ar ekonomika.

Jūsų vadovaujamos Komisijos sprendimu buvo atsisakyta Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo. Kodėl?

Mes žengėme žingsnį parodydami, kad norime tautą įtraukti į kalbos kūrybą. Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas, priimtas prieš 22 metus, jau atliko savo vaidmenį. Jis buvo

priimtas kaip pagalba įvedant tam tikrą tvarką viešojoje kalboje laikotarpiu, kai valstybės institucijose buvo pradėta rašyti bet kaip. Jis buvo laikinas, bet daug kas prie jo priprato, todėl kilo tam tikras nepasitenkinimas panaikinus jo statusą. Pats sąrašas liko, lietuvių kalbos taisyklingumo niekas neatšaukė. Sprendimas buvo nelengvas, bet mes pasakėme pagrindinę žinią visuomenei: nebijokite kalbėti lietuviškai, atverkite duris lietuvių kalbai, niekas jūsų nebus, jei padarysite klaidą. Šis sąrašas iš esmės jau buvo pradėjęs stabdyti lietuvių kalbos raidą, kadangi visi bijojo pridaryti klaidų. Tad palankiau buvo rinktis kokią anglų kalbą... Todėl sąrašas nutarimo pavidalu jau neturėjo teisės daugiau gyvuoti. Jo statusas buvo panaikintas, kartu visuomenei pasiūlant bendradarbiauti principu – kalbėkite, rašykite ir jūs patys esate atsakingi už kalbos taisyklingumą. Tikiuosi, kad visuomenė tą supras ir įvertins. Juk pastarasis kalbos taisyklingumo reikalavimas valstybiniu mastu pateiktas 1919 m., kai Švietimo ministerija nurodė remtis J. Jablonskio gramatika. Vėliau buvo daug akademinų leidinių, žodynų, bet valstybės mastu niekas neapibrėžė, kas yra taisyklinga kalba. Tą pamatę nustėrome ir suvokėme, kad turėsime pateikti visuomenei labai aiškiai suprantamą, Komisijos patvirtintą dokumentą arba praktinę bendrinę lietuvių kalbos gramatiką, kuri taps taisyklingumo etalonu ir vadovėliu pirmiausia redaktoriams, skaitytojams, viešiesiems kalbėtojams ir, žinoma, visiems kitiems Lietuvos piliečiams. Labai tikiuosi, kad 2023-iaisiais, vėliausiai 2024-iaisiais tą gramatiką turėsime. Sudaryta darbo grupė, kuri šiuo metu pradeda ją kurti.

Daug bendraujate su nevyriausybinėmis organizacijomis, buvote ir esate aktyvus

lietuvių bendruomenių užsienyje kūrėjas ir bičiulis. Ką manote apie išeivių galimybes išsaugoti gimtąją kalbą?

Lietuvių kalbą dalis išeivijos laiko svarbia ir rūpinasi, kad ji būtų išsaugota, tačiau iš esmės esu realistas. Ankstesniųjų išeivijos bangų bendruomenėse lietuvių kalba būdavo išlaikoma labai ilgai, kai kada net iki ketvirtos kartos. O dabar tyrimai rodo, kad prigimtinę kalbą praranda jau pirmoji karta. Žinoma, jiems sunkiau išlaikyti gimtąją kalbą, nes visuomenės atviresnės, veikia internetas. Lietuvoje gimę vaikai išvažiuavę dažnai lietuvių kalbą užmiršta – tai baisu. Šnekama, kad milijonas lietuvių išvažiuavę, bet iš tiesų tas skaičius tirpsta kiekvieną dieną. Tą parodo ir kai kurie skaičiai. Tarkime, pasaulyje egzistuoja 230 lituanistinių mokyklų, 7 000 jų lankytojų. Normalu ar ne? Kai reikia balsuoti, tai įdėjus daug pastangų geriausiu atveju ateina 50 tūkstančių išeivių. Būkime sau atviri, kad išeivija kalbos ir apskritai tautinės tapatybės požiūriu ilgalaikės perspektyvos neturi. Pakartosiu dar kartą, kad kalba yra mus visus jungiantis dalykas. Juk ir prūsus išnaikino ne tiek fiziškai. Tauta išnyko, kai paskutinis prūsas nustojo kalbėti prūsiškai. Daugelis mūsų išeivių taip pat pavirs lietuvių kilmės kažkuo. Taigi, neturiu iliuzijų, kad šiuolaikiniame pasaulyje lietuviybė kituose kraštuose labai ilgai išsilaikys. Mūsų tikslas – tik sulėtinti nutautėjimo procesus. Vienas iš kelių tam būdų – sumoderninti lituanistinį švietimą. Virtualios lituanistinės mokyklos idėja, jei pavyktų ją realizuoti, leistų mokytis vaikams ir suaugusiesiems tinkamu laiku neišeinant iš namų. Kitaip tariant, ne jiems reikėtų važiuoti į mokyklą, o mokykla atvažiuotų pas juos.

Ką manote apie pastarojo meto tendencijas rinktis nelietuviškos tradicijos asmenvardžius?

Jei norime apsikaišyti svetimų kraštų paukščių plunksnomis, vadinasi, dar neatsisakėme baudžiauninko mąstymo ir provincialumo. Šis pasireiškia požiūriu, kad visur gražu, o pas mus ne, kai pradėdama gėdytis to, kas yra sava. Vardų klausimas tik dar kartą parodė, kad savo gyvenimą skubame pritaikyti prie kitų šalių standartų. Išties pasauliui mes įdomūs kaip provincija gerąja prasme. Todėl turime to gerojo provincialumo nesibaidyti. Bėda yra ta, kad dabar dar sergame to

blogojo provincialumo „liga“ ir bandome paslėpti savitumą. Tai parodo, kokie dar esame nesubrendę. Kai ant mero torto puikuoja angliškas užrašas... Meras, kuriam pritiktų gerbti įstatymus, sveikina laimėjusiuosius teisę rašyti vaiko vardą ne pagal įstatymą...

Ar esate optimistas šiuo ir kitais kalbos iššūkių klausimais?

Ką darysi, tikiu, kad iš to bus išaugta. Kaip ir estai išaugo prieš kokius penkerius metus, pakeitė tokį provincinį mąstymą ir dabar jų šalyje vyksta labai teigiami procesai. To nuoširdžiai linkiu ir mūsų valstybei bei mums kiekvienam.

**Remia Spaudos, radijo ir
televizijos rėmimo fondas**